
*Леонід
Губерський*

ФІЛОСОФІЯ І ОСВІТА: зустріч перспектив

Розвиток філософських наук і філософської культури є процесом, який багато в чому визначається і пов'язаний саме з філософською освітою. Серед багатьох складників і вимірів цього процесу спинімося детальніше на кількох аспектах. Перше, на що хотілося б звернути увагу, — це виміри буття філософського факультету і в цілому філософської освіти в класичному університеті. Наголошуючи роль філософії як спеціального напрямку вишколу майбутніх фахівців, не можна обминути увагою сам процес такої підготовки, нерозривно пов'язаний із викладанням. На відміну від багатьох інших дисциплін, філософія ставить перед собою дещо відмінні та водночас значно складніші завдання. Справді, зосереджуючись на ролі тих чи інших філософських дисциплін (логіки, онтології, гносеології, герменевтики, феноменології, філософської антропології, соціальної філософії, філософії історії, філософії права тощо), а також на значущості для вишколу будь-якого сучасного філософа глибокого опрацювання та всебічного знання конкретного, ґрунтованого насамперед на першоджерелах матеріалу, не можна забувати про те, що від самого свого виникнення філософія завжди апелювала до мислення людини як такого, до її вміння формувати уявлення та знання про світ і своє місце у ньому. Як і саме мислення, філософія — це не стільки певний результат, що закріплюється у формі чітких і несуперечливих положень, скільки

© Л. ГУБЕРСЬКИЙ,
2013

процес, якому належить навчитися. Це вміння мислити можна здобувати лишень у процесі філософської освіти через діалог із мислителями минулого та сучасності, через діалог студента і викладача.

У цьому контексті варто нагадати, що саме такі завдання принципово стояли і перед університетською освітою як такою. Тобто університет повинен давати не лише сукупність конкретних знань і формувати відповідні навички в певній галузі гуманітарних, фізико-математичних або природничих наук (хоча такі навички, поза всяким сумнівом, є гранично важливими в сучасних умовах глобалізованого світу), а й створювати умови для самостійного мислення студентів, набуття вмінь критичного засвоєння будь-якого матеріалу, його опрацювання через узагальнення або аналіз, самостійного здійснення наукового пошуку, чіткого формулювання дослідницьких завдань, володіння достатнім методологічним апаратом для розв'язання проблем, що можуть виникати у різних сферах пізнання чи діяльності.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка з часу свого заснування у 1834 році формувався і розвивався на міцному фундаменті європейських університетських традицій, у тісних зв'язках з іншими європейськими університетами. Більшість університетських професорів підтримували наукові й академічні контакти з колегами з європейських університетів. В університеті працювали німецькі, французькі, італійські викладачі. З іншого боку, багатьох викладачів Київського університету відряджали у довготермінові поїздки до країн Європи. Тема ролі університетів у суспільному розвитку є, без перебільшення, планетарною і вічною — як вічною є проблема поступального розвитку людської цивілізації. Класичні університети за своєю природою завжди були не лише лідерами інтелектуально-освітнього життя, а й загальносуспільними форумами, барометрами суспільних настроїв та прагнень. За нинішніх часів суспільно-політичних трансформацій в Україні саме класичні університети об'єктивно покликані сприяти суспільству у визначенні принципів стратегій розвитку, бути головними осередками утвердження громадянськості та українськості, вироблення нової філософії освіти, спрямованої в майбутнє.

Проблеми розвитку університетів, їхньої історичної місії завжди привертала увагу науковців, політиків, широкої громадськості у планетарному вимірі. Видатні вчені минулого були безпосередніми організаторами університетської освіти. Серед них — Гумбольдт, Ясперс, Гадамер, Ортега-і-Гасет, Бунге та ін. Як і будь-який організм, університети перебувають у процесі розвитку, творчого пошуку. Суспільні функції університетів, організаційна структура, зміст і форми діяльності на початку XXI сторіччя зазнали величезних змін, що вимагає глибоких та всебічних досліджень з боку фахівців, насамперед з боку самої університетської громади. Сучасні

реалії створюють серйозні виклики для університетів. З одного боку, університети повинні відгукнутися на запити суспільства з наукових позицій. З іншого — самі університети вимагають удосконалення, трансформації та модернізації згідно з новими реаліями. В сучасних умовах у центрі уваги університетів і їхніми основними завданнями залишаються підняття рівня освіти, підвищення ефективності та диверсифікація наукових досліджень, прирощення внеску в національну та світову культуру.

Другий аспект нашого розгляду стосується прояснення філософських засад і стратегій сучасної освіти. Цінність класичної університетської освіти полягає чи не насамперед у забезпеченні фундаментальної гуманітарної підготовки, що вкрай важливо для формування загального світогляду, обізнаності та здатності до аналітичного, творчого мислення фахівця будь-якого спрямування — «гуманітарія» чи «природничника». Так само важливим є дух демократизму, наукового пошуку, дискусійності, пріоритету знань і ерудованості, яким завжди відзначалися класичні університети. Надзвичайно важливою перевагою класичного університету є панування в ньому духу «академії», що виражається, зокрема, в органічному поєднанні навчання і наукового пошуку. Саме в такій атмосфері найкраще формується творча особистість.

Водночас освіта є частиною суспільства, його зрізом, і те, що відбувається в суспільстві, має місце і в освіті. Потрібно чітко розуміти, чого хоче суспільство від освіти, і лише тоді можливо діяти в освітньому середовищі. Іншими словами, вкрай необхідно соціально легітимувати образ людини освіченої; інакше освіта, як підсистема соціуму може або перетворитися на самодостатній і самовідтворюваний процес, або розчинитися у квазіформах, які дуже далекі як від конкретної людини, так і від суспільних потреб.

Філософська освіта виокремлюється завдяки своїй фундаментальності, яку або сором'язливо замовчують, або традиційно ототожнюють із її суспільствознавчим характером. Фундаментальність філософської освіти є незаперечною, насамперед тому, що вона є детермінантою життєвої позиції особистості, утвердження відповідного рівня духовності в житті людини та суспільства, а також ціннісно-мотиваційним опредметненням ідеї майбутнього соціального розвитку. Фундаментальність філософської освіти полягає в її універсальності, що репрезентується через її гуманітарний зміст і гуманістичний характер.

Особливої уваги заслуговує зазначена проблема гуманітарного змісту і гуманізації освіти. Це питання вже неодноразово розглядалося в найрізноманітніших аспектах, проте залишається актуальним, бо безпосередньо пов'язане, на наше глибоке переконання, з ціннісною складовою освіти.

Гуманітарний зміст філософської освіти визначає її узагальнювальна роль щодо знань про природу людини, особливості соціального розвитку суспільства. Філософія не лише використовує природничо-наукові чи со-

ціально-гуманітарні знання, вона надає цим знанням світоглядних, методологічних і духовних смислів. Гуманістичний характер філософській освіті надає імплементація у навчальний процес виховної функції, формування креативності в людині, визначення смислів і цінностей її життя. Отже, філософія і освіта поєднані гуманітарними засадами, і саме університетська освіта є найпотужнішою сферою культивування філософії.

Нинішній інформаційний потік є набагато насиченішим, ніж у минулому сторіччі; принципи та ідеали енциклопедизму втрачають чинність, але при всьому цьому залишається незмінною антропна цілеспрямованість цивілізації, хай навіть вона набуває інших форм. Звідси випливає, що ідеал людини як мети, а не засобу цивілізації так само актуальний, як і в попередні часи. Тоді цілком логічно видається потреба в поглибленому вивченні власне людини, особливо з огляду на згадані зміни у всіх царинах суспільного життя.

Адже така потреба особливо актуальна в нинішні часи на тлі загострення глобальних проблем сучасності. Загальноновизнано, що розв'язати ці проблеми поодиноці країнам і народам неможливо; тільки загальні консолідовані зусилля світової спільноти можуть дати належний результат.

Наразі людство перебуває лише на шляху усвідомлення себе єдиним цілим, людством, покликанням якого є Розум і Свобода, реалізовані в одвічних ідеалах Істини, Добра, Краси, Блага, Справедливості. Адже тільки справді гуманітарна освіта, і особливе місце в ній належить саме філософській освіті, здатна приносити людині усвідомлення своєї причетності до цих ідеалів. Тільки прилучення до високих ідеалів думки, духовної культури дає можливість людині усвідомити саму себе, відповісти на одвічні смисложиттєві питання про місце людини у світі. Природниче або технічне знання, за всієї фундаментальності й докладності, не наближає нас до осмислення власного «Я». Тому саме справжня гуманітарна освіта розуміється як процес самосвідомості у перебігу навчання людиною самої себе, є глибоко гуманістичною і вимагає дбайливого і поважного до себе ставлення.

Тут саме час звернутися до розгляду співвідношення трьох найважливіших сфер вияву людського духу, які утворюють засади духовної культури людства, — релігії, науки та філософії. Кожна з них, незважаючи на відчутну схожість і не менш відчутні розбіжності, має свій власний смислотвірний стрижень, що становить основу творчо породжувальної матриці кожної з них. Для релігії таким стрижнем є добро, прагнення якого дає підстави релігіям ретранслювати у власних спільнотах і зовні їх усі інші структурні компоненти, забезпечуючи наступність культу. Наука має своїм сенсотвірним стрижнем розум, вищою й останньою метою для якого є знання. При цьому слід чітко розуміти ту обставину, що ідеал «чистого» (у всьляких тлумаченнях цього терміна) знання є для науки підґрунтям її досконало-

го буття, адже будь-яка спроба піддати сумніву можливість досягнення такого ідеалу, безперечно, може призвести до кризи самих світоглядних засад науки (завважмо, що так неодноразово і відбувалося), що для її справжніх прихильників неприпустимо. Спільним знаменником і смислотвірним стрижнем для будь-якого філософського дискурсу постає свобода. Адже недарма саме внутрішня свобода, здатність до зміни й, передусім, самозміни асоціюються із філософією від самих початків її існування за часів Сократа і Платона.

Саме філософія, аналізуючи нинішній стан освіти в пострадянському просторі, досить голосно заявляє про фундаментальність вітчизняних освітніх традицій, про необхідність украй обережного експериментування з тонкою сферою освіти. Саме філософія говорить про те, що механізми реалізації Болонського процесу несуть лише технічне навантаження. Головне ж — це мета освіти, яка ґрунтується на певних світоглядних ідеалах. Власне така система освіти потрібна наразі, і саме класичні університети з їхнім фундаментальним науковим та інтелектуально-духовним потенціалом здатні й покликані вибудовувати таку систему освіти.

І нарешті, третій аспект пропонованих міркувань стосується справи підготовки й упорядкування сучасного підручника із філософії. У системі вищої освіти філософія є предметом, який входить до навчальних планів і бакалаврів, і магістрів, а також до комплексу дисциплін у вишкoлі аспірантів. На початку цього року у видавництві «Фоліо» (Харків) вийшов друком підручник «Філософія», який є частиною проекту МОН України з видання базових підручників із більш як 20 навчальних дисциплін. (Див.: Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / кол. авторів, за ред. Л.В. Губерського. — Харків, 2013. — 510 с.). У реалізації проекту взяли участь кращі навчальні заклади України, тому кожний підручник є результатом спільної роботи представників різних наукових колективів, що підкреслює новизну підходу до написання такого роду підручників і відповідає вимогам часу. В упорядкуванні підручника «Філософія» автори спиралися на багаторічний досвід викладання філософії студентам природничих і гуманітарних спеціальностей провідних вищих навчальних закладів України — Київського, Харківського, Львівського, Одеського національних університетів. Тому і матеріал підручника враховує особливості відповідного профілю факультету чи інституту для ефективного його використання у процесі викладання. У підручнику автори міркують над визначенням предмета і методу філософії, простежують становлення філософії та її основних проблем, спадщину видатних філософів світу та особливості сучасних філософських напрямків. Філософія представлена перш за все як світоглядна система знання, в якій центральне місце відведено людині та основоположним цінностям її життя, також значна увага приділена проблематиці культури та суспільства як об'єктам філософ-

ського розгляду. У цілому структура підручника побудована таким чином, що робить доступним і зрозумілим для читача непростий матеріал філософського знання.

У чому ж необхідність видання саме такого колективного напрацювання? Відомо, що за останнє десятиліття в Україні вийшло друком чимало навчальних посібників і підручників із філософії, а отже, для ознайомлення з філософською проблематикою читач має вільний і широкий вибір. Водночас нерідко в уже наявних навчальних розробках автори не виправдано більше уваги приділяють викладенню матеріалів лише з історії філософії, у багатьох темах подається неосучаснений матеріал, який не враховує новітніх наукових досягнень і відкриттів або ж не є осмисленим із позицій його актуальності.

Справді, історії філософії належить особливе місце в колі філософських дисциплін. Оскільки історичний підхід до предмета, дослідження його становлення і розвитку є одним із способів розкриття його суті, історія філософії допомагає осягнути суть самої філософії. Знаючи історію становлення ідей, історичні зразки витлумачення філософських проблем, можна краще зрозуміти й оцінити конкретну філософську концепцію. Зрозуміло, що й сучасна філософія не може зорієнтуватися без знання з історії філософії, яке вчить світоглядному плюралізму та ідеологічній толерантності, сприяє звільненню від догматизму і духовному формуванню особи. Особливістю філософських систем знання є те, що кожна з них самодостатня, обґрунтована й оригінальна, а філософські системи — це рівноцінні інтелектуальні світи. Саме з таких причин у даному підручнику авторський колектив поставив собі за мету представити читачеві збалансований текст, в якому історико-філософська частина є необхідною основою для розкриття природи й особливостей філософського знання та розуміння філософської проблематики.

З позицій розвитку сучасної філософії це означає насамперед переосмислення історичного процесу трансформацій людської думки як специфічної та унікальної пізнавально-теоретичної єдності в межах практичної духовно-творчої взаємодії людини, світу і суспільства. Завдяки цьому набуває сенсу дискурс про цілісність сучасної філософської традиції, зв'язок та наступність між творчими зусиллями мислителів минулого і сучасності. Саме такий підхід прагнули реалізувати автори розглядуваного підручника «Філософія». Так, у багатьох сучасних навчальних виданнях можна знайти неоднозначне ставлення до висвітлення марксистської традиції: від повного ігнорування чи замовчування до некритичного подання матеріалу, коли автори іноді навіть не усвідомлюють, що в межах традиційних філософських тем такий матеріал нагадує принципи діалектичного чи історичного матеріалізму. Ми вважаємо, що безперечною перевагою даного підручника є виражена позиція, в межах якої марк-

системський підхід до розв'язання філософських проблем представлений в єдиному комунікативному просторі співіснування з багатьма іншими підходами і напрямками.

Автори підручника прагнули осучаснити тематичний матеріал і разом із класичними підходами до розв'язання «вічних» філософських проблем представити новітні уявлення. Тому до розгляду філософських вчень про буття, філософського осмислення людини, свідомості, пізнання, культури включені матеріали, які ґрунтуються на осмисленні найсучасніших досягнень і відкриттів у межах фундаментальних і прикладних наук. Особливу увагу приділено проблемі цінностей у системі культури, акцентовано увагу на розумінні ціннісного виміру сучасної науки, особливо з урахуванням досягнень генної інженерії, біотехнологій, біоетики, а надто проблеми моральної відповідальності вченого ХХІ століття у справі збереження живого і людини. Відзнакою підручника з «Філософії» є усвідомлення, що це є підручник з такої галузі знань людини, вивчення якої не можна звести лише до загальнообов'язкового.

І ще один, досить важливий аспект. Вивчення філософії без ознайомлення студентів із відповідною джерельною базою було б недостатньо ефективним і результативним. У 2009 році на філософському факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка підготовлено навчальний посібник «Філософія : Хрестоматія (від витоків до сьогодення)» (За ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К., 2009. – 621 с.). Ця хрестоматія – один з перших в освітянській практиці навчальний посібник, у якому систематизовано представлено фрагменти творів видатних вітчизняних і зарубіжних філософів (відповідно до загальної програми курсу «Філософія»). Фундаментальність хрестоматії забезпечується зосередженням уваги на основоположних ідеях філософії від доби античності до сьогодення, відображенням класичних теоретико-методологічних принципів, репрезентацією сучасного критичного, духовно-практичного змісту світової філософської думки.

Філософія — це особлива галузь знання. Вона представляє багатогранне, складне, динамічне людське життя. Саме тому філософія привертає увагу та інтерес багатьох — як фахівців, так і пересічних людей. На кшталт будь-якої галузі знання, філософія представляє світ через свої проблеми, принципи й поняття. Вони є результатом тривалої історії філософського пізнання світу, творчості багатьох непересічних людей. Залучення до філософської проблематики розвиває мислення й розширює бачення світу, що є необхідним для будь-якої людини.

Загалом, хоч би які закиди робилися щодо практичної корисності філософії, треба розуміти, що філософія не дає рецептів і безумовних схем життя та діяльності людини. Проте знайомство з її проблематикою може відкрити шляхи до відповідей на важливі життєві питання, що поста-

ють перед особистістю та соціумом. Філософія репрезентує мистецтво розмислів, розмірковувань, толерантне сприйняття думок та позицій опонентів. У контексті сучасної реальності філософія наголошує самоцінність людини незалежно від статусу та здібностей кожного. Жага пізнання, притаманна людству, живиться впевненістю: пізнаємо світ — зможемо краще оцінити його, та й, можливо, зробити його кращим.

Дозвольте висловити щиру подяку редколегії журналу «Філософська думка» за надану можливість висловитися на його сторінках з такої важливої не лише для фахівців теми, як сучасна філософська освіта і її майбутнє.

Леонід Губерський — академік НАН України, академік НАПН України, доктор філософських наук, професор, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
